

Gaziantep'te Amerikan Board Tarafından Yürütülen Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Aile Hekimliği Açısından Değerlendirilmesi

M. Mümtaz Mazıcıoğlu*, Hasan Basri Üstünbaş*

*Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı- Kayseri

Özet

Osmanlı imparatorluğu'nda imparatorluğun devrilmesinden hemen önce daha sonra kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nde tıp alanında temel oluşturacak çok önemli adımlar atılmıştır. American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) tarafından yürütülen faaliyetler 1827 yılında modern tıp eğitiminin başlamasından hemen sonrasında başlatılmıştır. Bu yazıda tıbbi bakış açısıyla Gaziantep'te yürütülen bu faaliyetler özetlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Gaziantep, Tıp Eğitimi, Aile Hekimliği

The Evaluation of Activities from the Point of Family Medicine Which was Conducted by American Board in Gaziantep

Abstract

In ottoman Empire just before the fall very important steps were taken and these improvements later appeared as the fundamental base of in area of medicine in Turkish Republic. The activities of American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) start just after the establishment of modern medical education in medicine at 1827. This paper summarizes these activities in Gaziantep in point of medical view.

Key words: Gaziantep, Medical Education, Family Medicine

Mazıcıoğlu MM, Üstünbaş. HB. Gaziantep'te Amerikan Board Tarafından Yürütülen Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Aile Hekimliği Açısından Değerlendirilmesi. TJFMPC, 2010; 2: 8-11.

Osmanlı imparatorluğu'nun son dönemlerinde 1820'lerden itibaren Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri yürütülmeye başlanmıştır. Ağırlıklı olarak imparatorluğun farklı mezheplerden Hıristiyan tebaasına yönelik Protestan misyonerliği niteliğinde olan bu faaliyetler, 1850'lerden sonra çok sayıda il ve ilçede; anaokulları, ilkokullar, liseler ve hastaneler kurularak yürütülmeye başlanmıştır.

O günün koşullarında ülkedeki eğitim kurumlarında eksiklikler bulunması ve hatta bazı bölgelerde eğitim kurumu olmaması söz konusudur. Tıp alanında ise 17. yüzyılda bazı yenileşme faaliyetleri ortaya çıkmış olmasına rağmen modern tıp eğitimi henüz başlamamıştır. ¹ 1800'lere gelindiğinde bile Ortadoğu bölgesinde hala humoral patoloji kuramı etkinliğini sürdürmektedir (bu kurama göre hastalıklar dört sıvı; kan, balgam, kara ve sarı safra arasında oluşan dengesizlik nedeniyle oluşmaktadır).

American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) adlı kuruluşun Osmanlı

toprakları üzerinde Anadolu'da ve Ortadoğu'da bu alanlarda çok yaygın faaliyetleri olmuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden bu faaliyetler içerisinde en dikkate değer olan sağlık alanında yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalarda birinci basamak hizmetleri oldukça detaylı ve düzenli bir şekilde yürütülmüş, bunlarla ilgili kayıtlar tutulmuş ve bu çalışmalara halen hayatta olan aile hekimleri de katılmıştır (Şekil 1,2). ²

Şekil 1. Talas Amerikan Hastanesinde 1964 yılına kadar çalışan Aile Hekimi Warren Winkler

Osmanlı imparatorluğu'nun doğusuna ilk gelen doktor misyoner Yale mezunu Azariah Smith olmuştur. Smith 1842'de Osmanlı topraklarına ayak bastıktan sonra Bursa'da, Trabzon'da, Beyrut'da,

İletişim:

Doç.Dr.Mümtaz Mazıcıoğlu
Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı
Kayseri
E mail: mazici@erciyes.edu.tr

Geliş Tarihi: 03.01.2010; Kabul Tarihi: 14.03.2010

Erzurum'da, Tokat'da ve en son Musul'da çalışıp Gaziantep'e gelmiştir. Bu makalede Gaziantep'te 1847'den itibaren başlayan misyonerlik faaliyetleri kapsamında sağlık alanında yürütülen çalışmalar ele alınmıştır. Bölgenin haritalarını çıkarmış, arkeolojik alanların tespitinde çalışmış ve bulgularını 1845'te "Amerikan Journal of Science and Art" da yayınlamıştır. Burada 1848 yılında ortaya çıkan kolera salgınında çok sayıda hasta tedavi etmiş ve 1851 yılında Diyarbakır'a giderken tifoya yakalanarak ölmüştür. Azariah Smith'in ölümünden yaklaşık bir yıl sonra Dr. Henry Lobdel ve daha sonra da Dr. Andrew Pratt onun yerini almıştır. Dr. Pratt'in günde 150 hasta baktığı belirtilmektedir. Eğitim etkinliklerinde de bulunan Dr. Pratt tarafından yetiştirilen öğrencilerin katarakt ve böbrek taşı ameliyatları yaptıkları bildirilmiştir.

Şekil 2. Warren Winkler'in 2010 yılında Erciyes Üniversitesi aile Hekimliği Anabilim Dalını ziyareti

Gaziantep'te 1870–1882 yılları arasında temel görevi teoloji ve formal disiplin vermek olan gerektiğinde din adamı olarak çalışacaklara temel teşkil edecek bir eğitim verilmesi için "Merkezi Anadolu/Amerikan/Türkiye Koleji" nin açılış çalışmaları yürütülmüştür. Bu arada ikincil bir faaliyet alanı olarak aynı okulda bir tıp bölümünün açılması gündeme gelmiştir. Tıp bölümünde de eğitim eğitici doktorlar yetiştirmek üzere planlanmıştır. Tıp bölümünü organize etmek ve çalıştırmak üzere 1874'de Amerikan Edinburg Üniversitesi'nde eğitim almış olan Henry Lee Norris getirilmiştir. 1876'da okulun ilk nüvesini oluşturacak dispanser açılmıştır. ² Burada formel olmayan tıp eğitimi başlatıldıktan sonra, 1880'de Dr. Cyrus Stevens ve Kayseri'den gönderilen Dr. Myron Davis ile birlikte tıp bölümü resmen açılmıştır. Üç eğitici ve 12 öğrenciyle tıp eğitimi başlatılmıştır. Okulun daha sonraki yıllarında derslerin sınıflara dağılımı aşağıdaki gibidir. ³

Birinci yıl (freshman) : Anatomi, botanik, kimya, pratik anatomi, fizyoloji
 İkinci yıl (sophomore) : Anatomi, analitik biyokimya, fizyoloji, tedavi, genel patoloji, pratik kimya
 Üçüncü yıl (junior) : Teşhis ve uygulama, sindirim, solunum yolları ve dolaşım sistemi hastalıkları, cildiye, genel cerrahi, doğum bilgisi, klinik ve hastanede çalışma, pratik eczacılık
 Dördüncü yıl (senior) : Tedavi, cerrahi, humma ve ateşli hastalıklar, sinir hastalıkları, üreme organları ve idrar yolu hastalıkları, batın cerrahisi, çocuk hastalıkları, göz kulak hastalıkları, jinekoloji, adli tıp ile klinik ve hastane çalışmaları.

1882'den itibaren 1914 yılına kadar "Merkezi Amerikan/Anadolu/Türkiye Koleji" inde Fred Douglas Shepard dönemi başlamıştır (Şekil 3). Gaziantep'e 27 yaşında gelen doktorun Gaziantep'teki çalışmaları kızı Alice Shepard Riggs tarafından kaleme alınan bir kitapta oldukça detaylı bir şekilde anlatılmıştır. ⁴ Böylece o zamanın şartlarında yürütülen bu çalışmaların günümüzde sunduğumuz birinci basamak sağlık hizmetleri ile karşılaştırılması da mümkün olacaktır.

Şekil 3. Fred Douglas Shepard

Halk sağlığı açısından ABCFM tarafından yürütülen çalışmalarda en ön planda poliklinik hizmetleri ve yataklı tedavi hizmetleri yer almaktadır (Şekil 4). Poliklinik çalışmaları, yataklı tedavi hizmetleri ve cerrahi operasyonları destekleyici olarak dikkati çeken en önemli faaliyet belirli bir program dahilinde saha çalışmalarının ve hastalar için ev ziyaretlerinin yapıyor olmasıdır.

Saha çalışmaları için ayakta ve yataklı tedavi hizmetlerinin yürütüldüğü poliklinikler ve

hastanelerdeki doktora ait hizmetler programlı saha çalışmaları için bırakılarak sık sık sahaya çıkıldığı görülmektedir. Saha çalışmaları çerçevesinde doktorlar bazen kendi bölgeleri dışındaki yerlere kadar uzanmıştır. Kayseri'den Konya'ya, Gaziantep'e Diyarbakır'a saha gezileri yapılmıştır. Acil hizmetler için de planlı olmaksızın, talepler doğrultusunda herhangi bir anda sahaya çıkmıştır. Bu çalışmalarla ilgili o dönemlerde tutulan kayıtlar sosyal yaşam, halkın sağlığa bakış açısı ve o dönemin hastalıkları hakkında detaylı bilgi vermektedir.⁴

Şekil 4. Gaziantep'te halen faaliyet gösteren hastanenin girişi

1960'lı yıllarda Kayseri'de çalışan Aile Hekimi Warren Winkler'ın belirttiği gibi o zamanlarda sık görülen hastalıklardan şarbon günümüzde toplumsal bir hastalık değil kitle imha silahlarının biyolojik silahlar bölümünde yer alan bir uluslar arası problemdir. Kolera, difteri ve tifo o yıllarda hem morbiditesi hem mortalitesi çok yüksek hastalıklar arasında görülmektedir. Hastanede çalışan bazı doktorlar ve hemşirelerin ölüm nedenleri de bu hastalıklar olmuştur.

Gaziantep 1850–1900 yılları arasında Protestanlar'ın, Gregoryenler'in, Katolikler'in ve Müslümanlar'ın yaşadığı bir bölgedir. Dr. Shepard bölgeye gelmek için Osmanlı İmparatorluğu'ndan izin beklerken ABCFM içerisinde Gaziantep'in yeni doktoru dış tedavisi yapabiliyor şeklinde adını duyurmaya başlamıştır. Çünkü izin beklediği bu dönemde Dr Shepard dış tedavisi ile ilgili kurs almıştı. izin belgesi için yaptığı başvuruda da kendi ifadesi ile "Khanum (hanım) da aynı kursa katıldı benimle aynı işi yapacak" diyerek eşi içinde izin belgesi talep etmiştir. Belge verilmesi işi ile uğraşan memur kendisine "Neden Antep'e gidiyorsunuz? İstanbul'da çok harem var burada daha çok para kazanabilirsiniz" demiştir.

Dr. Shepard Antep için daveti Antep'te bulunan Merkezi Türkiye/Amerikan/Anadolu Koleji müdürü Dr. Trowbridge'den almıştır. Antep'e ulaşmak için İskenderun'dan (Alexandretta) karayoluna geçilmektedir. İskenderun'da Dr. Shepard'ın ilk izlenimi sokakların tozlu, şamata çıkaran çocuklar ile sinek ve sivrisineklerle dolu olmasıdır. Çocukların gözlerinde gördüğü iltihaplı şişlikleri sineklere bağlamıştır. Antep'e gelindiğinde berberler, kırık çıkıkçılar ve bitkisel tedaviler uygulayan bayanlar dışında birinci basamak sağlık hizmetlerini veren kimsenin olmadığını görmüştür.⁴ Eski tıpta çeşitli hastalıklar için uygulanan çok ilginç tedavi yöntemleri bulunmaktadır. Örneğin romatizmal hastalığı olanlar için kol ya da bacakta bir yara açılarak burasının iltihaplanmasına kadar beklenilmekte ve rahatsızlığın buradan çıkıp gitmesi beklenmektedir. Bu davranışın rahatsızlık oluşturan kötü ruhun bedenden ayrılması ile kişinin rahatlayacağı düşüncesi şeklindeki çok eski inanışlara bağlanabilir. Amerikalı hekimler kırık oluştuğunda çocukların "chekeji" (çekici) adı verilen kırık çıkıkçılara götürüldüğü belirtmektedir. Köpek ısırganında ise ısırılan köpekten alınan kıl bir bardak su içerisine konulup içilmektedir. Baş ağrıyan kızlara ya kızgın yağ yutturulmakta ya da boyunlarına sıkıştırılmış et bağlamaktadır.⁴

Antep'te başlangıçta ABCFM sağlık hizmetleri dispanser ve yataklı klinik tarzında iki ayrı bölümde yürütülmüştür. Erkekler için 10 yataklı bir servis varken kadınlar için bir yataklı servis bulunmamaktadır. Kadınlar için yataklı servis daha sonraki yıllarda yapılmıştır. Hastanede iskoç hemşire Miss Arnott başhemşire olarak çalışmıştır. Tıp eğitimi ilk yıllarda alınan 5 öğrenci ile yürütülürken birkaç yıl sonra öğrenci sayısı 18'e yükselmiştir. 1888'de eğitimini tamamlayan Ermeni öğrenci sayısı 21'e ulaşmıştır. Bunlardan Dr. Altunyan daha sonra Halep'te ünlü doktorlar arasına girmiştir. Dr. Habib ve Bezjein ise daha sonra Antep'te doktor olan başarılı öğrencilerdendir.²

Dr. Shephard'ın bir günlük programı kendisi tarafından şöyle tarif edilmektedir: Sabah kahvaltıdan sonra çalışmaya ayırdığı zaman daima 3-5 hasta tarafından kesintiye uğramaktadır. Sonra şehirde ikisi ücret alınmadan bakılan 3 hasta ve daha sonra okulda iki saat tıp öğrencileri için verilen eğitim ile öğle yemeğine kadar olan program dolmaktadır. Öğleden sonra tekrar şehirde evde yaptığı cerrahi müdahaleler sonrası hastaneye dönerek akşama kadar poliklinik hizmeti yürütmektedir. Akşam yemeği sonrası ise yatan hastaları ziyaret etmektedir. Gün sonunda bakılan hasta sayısı seksenleri geçmektedir. Bu sayı bugün için yoğun polikliniklerde aşına olduğumuz bir

büyükölçtür. Dr. Shephard bir kez koleraya yakalanmış ancak kurtulmayı başarmıştır. ⁴

Yapılan ameliyatlara, acil açılan trakeostomi ve apse drenajı gibi küçük cerrahi müdahalelerden geçirilmiş şark çibani enfeksiyonu sonrası oluşan nedbe dokularının ortadan kaldırılmasına yönelik bedenın başka bölgelerinden greft getirilmesine kadar geniş bir spektrumda yer almaktadır. Yapılan 600 ameliyattan 15'inde hastaların öldüğü (% 2,5) belirtilmektedir. Başlangıçta sterilizasyon için çoğunlukla kaynatma yöntemi kullanılmış daha sonraları cerrahi aletler başka bir şehirde yaptırılan sterilizatör ile sterilize edilmeye başlanmıştır. Akşam geç saatlere sarkan cerrahi işlemlerde kullanılan aydınlatma aracı gaz lambalarıdır. Kullanılan cerrahi aletlerin yeni alet temininde yaşanan sıkıntılar nedeniyle 25 yıl boyunca hiç değıştirilemediğinden bahsedilmektedir. Kırk ekstremite için sabitlenmesinde kullanılan ateller, çocuklar için kullanılan küvözler hep doktor tarafından tasarlanıp yerel imkanlarla yapılmış cihazlardır. ⁴

1890 sonrası hastaneye eklenen yeni bölümde 20 yeni yatak yer alırken buraya kadın hastalarda kabul edilmeye başlanmıştır. Tedavi için gelen hasta ve yakınlarının kalabileceği 4 odalı bir bölüm (hostel) 1907 yılında yapılabilmektedir. Bu binada ayrıca fakir aileler için ücretsiz çorba dağıtımına başlanmıştır. Buradan bir mevsim boyunca 280 kişiye 12.750 kez yemek verilmiştir. Özellikle Mart ve Nisan aylarında elektif cerrahi işlemleri artmakta ve gelen hastalar haftalarca beklemek zorunda kalabilmektedir.

Yaşanan başka bir sorun da Amerikalılar dışında çalışacak hemşire bulmakta yaşanan sıkıntıdır. Ancak 1912 yılında 3 Ermeni hemşirenin eğitimi tamamlanarak diplomaları verilmiş, ayrıca dördüne de yeterlilik ve etkinliklerini gösteren birer sertifika verilebilmiştir. Bu hemşirelerden bazıları daha sonra savaş nedeniyle askeri hastanelerde çalışmak üzere çağırılmıştır.

Dr. Shepard ve birlikte çalıştığı misyonerle yaz aylarında sıcak dönemlerde Antep'ten iki günlük mesafede olan İskenderun körfezini gören yaklaşık 1500 metrenin üzerinde yaylalara tatil için gitmişlerdir. Dr. Shepard kamp yaptığı alanda daha sonra yoğun hasta akınından kaçınmak için hasta bakmamış ama tatil yaptığı süre içerisinde çevre yerleşim yerlerine giderek günde yaklaşık 100 hasta bakmıştır. ⁴

Dr. Shepard Gaziantep'te çalıştığı 33 yıllık sürede çevrede bulunan tüm misyoner okullarının, farklı mezhepten ve farklı etnik kökenden Hristiyan

gruplarının hem dini eğitimi hem de sağlığı için çalışmıştır. Sağlık hizmetlerinin sunulmasında hiçbir zaman inanç ayrımı yapılmamış ve aldığı sağlık hizmeti karşısında ödeme yapamayanlardan herhangi bir talepte bulunulmamıştır. Okullar ayrıca doktor, hemşire, eczacı yetiştirilmesinde rol almıştır. Bunların yanında sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için Osmanlı hükümetinden izinlerin alınması, halk sağlığı çalışmaları ve özellikle temiz su temini ile temiz çevrenin oluşturulması gibi iş ve işlemlere zamanının önemli kısmını harcamıştır. Uygun çevrenin oluşturulması, anne sütü ile beslenme ve sağlıklı su kullanımı gibi temel koruyucu sağlık hizmetleri verilmesinin yanında hastalar için hem buldukları yerde hem de hastanede poliklinik hizmeti verilmiş ve çok sayıda cerrahi işlem hastanelerde başarıyla yürütülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Gaziantep'te bakılan hasta sayısı yaklaşık 9000 kişidir ve bunların 2000'i evde bakılan hasta sayısını yansıtmaktadır. Bu hastalardan ücret alınarak muayene ve tedavileri yapılanların sayısı 800 olarak verilmektedir. ⁴

Sonuçta asıl amacı belirli bir teolojik uygulamanın yaygınlaştırılması olan bir kuruluş bu amacına yönelik planladığı ikincil faaliyet alanlarından birinde modern tıbbi uygulamaların ve eğitimin henüz başladığı imparatorluk genelinde formel bir sağlık hizmeti bulunmayan bir dönemde hizmet vermiştir. Bu arada sağlık hizmetinin yürütülmesi için tıp alanında eğitimcilerin yetiştirilmesinden başlayarak her türlü personelin eğitimini de üstlenmiştir. İlk yıllarında yoğun bir şekilde gayrimüslimlere hizmet götürmüş ancak Müslüman hastalar da verilen sağlık hizmetinden yeterince yararlanabilmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin sağlık açısından yürüttüğü tüm büyük projeler öncesi dönemde çok sayıda yerde formel bir sağlık eğitimi ve hizmetini ABCFM başarıyla yürütmüştür.

Kaynaklar

1. Uludağ OŞ. Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği. Hazırlayan: Kahya E. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
2. Johnson B. Şifahane. SEV Matbaacılık ve Yayıncılık, Eğitim Tic. A. Ş. İstanbul 2010.
3. Baytop T. Antep'in Öncü Hekimleri: Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Amerikan Hastanesi. SEV Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 2003.
4. Shepard Riggs A. The Shephard of Aintab. Interchurch Press, New York 1920.